

Folc II, vescomte de Cardona, bisbe electe d'Urgell i bisbe de Barcelona (c.1040 - 1099)

Francesc Rodríguez Bernal

Universitat de Lleida

Membre de la Societat Catalana de Genealogia, Heràldica, Sigil·lografia, Vexil·lologia i Nobiliària

Resum: Aquest treball ressegueix la biografia de Folc II, vescomte de Cardona, bisbe electe d'Urgell i bisbe de Barcelona. Folc era fill del vescomte Folc I de Cardona i de Guisla, procedent de la família vescomtal de Barcelona. Tot partint d'una important recopilació documental (més de 70 documents) i d'altres fonts de diferent natura (iconogràfiques, numismàtiques...) és possible arribar a una acurada contextualització del personatge, que ens permet de comprendre millor els primers passos de la Reforma Gregoriana i els conflictes nobiliaris de la segona meitat del segle XI a Catalunya.

Paraules clau: Folc II, Catalunya, segle XI, vescomtes de Cardona, vescomtes de Barcelona, revolta nobiliària, bisbat d'Urgell, bisbat de Barcelona, senyors de Claramunt, historiografia

Resumen: Este trabajo recorre la biografía de Folc II, vizconde de Cardona, obispo electo de Urgel y obispo de Barcelona. Folc era hijo del vizconde Folc I de Cardona y de Guisla, procedente de la familia vizcondal de Barcelona. Partiendo de una importante recopilación documental (más de 70 documentos) y de otras fuentes de distinta naturaleza (iconográficas, numismáticas ...) es posible llegar a una cuidadosa contextualización del personaje, que nos permite comprender mejor los primeros pasos de la Reforma Gregoriana y los conflictos nobiliarios de la segunda mitad del siglo XI en Cataluña.

Palabras claves: Folc II, Cataluña, siglo XI, vizcondes de Cardona, vizcondes de Barcelona, revuelta nobiliaria, obispado de Urgell, señores de Claramunt, historiografía.

Abstract: This paper traces the biography of Folc II, Viscount of Cardona, elected Bishop of Urgell and Bishop of Barcelona. He was the son of Viscount Folc I of Cardona and Guisla, from the viscount family of Barcelona. Based on a major documentary collection (more than 70 papers) and other sources of diverse nature (iconographic, numismatic...) it is possible to achieve a careful contextualization of the character. This allows us to better understand the first steps of the Gregorian Reform and nobles conflicts of the second half of the eleventh century in Catalonia.

Keywords: Folc II, Catalonia, the eleventh century, viscounts of Cardona, viscounts of Barcelona, aristocratic revolt, Diocese (Bishopric) of Urgell, Diocese (Bishopric) of Barcelona, Lords of Claramunt, historiography

Résumé: Ce document retrace la biographie de Folc II, vicomte de Cardona, évêque élu d'Urgell et évêque de Barcelone. Il était le fils de Folc I, vicomte de Cardona et Guisla, de la famille vicomtale des vicomtes de Barcelone. À partir d'une large collection documentaire (plus de 70 articles) et d'autres sources de nature diverse (iconographiques, numismatiques ...) il est possible de parvenir à une contextualisation minutieuse de ce personnage. Cela nous permet de mieux comprendre les premières étapes de la réforme grégorienne et les conflits de la noblesse durant la seconde moitié du XIe siècle en Catalogne.

Mots-clés: Folc II, la Catalogne, le XIe siècle, vicomtes de Cardona, vicomtes de Barcelone, révolte aristocratique, diocèse (évêché) d'Urgell, diocèse (évêché) de Barcelone, seigneurs de Claramunt, historiographie

A finals del segle XI, entre els anys de 1096 i 1099, el destí del bisbat de la ciutat de Barcelona estigué controlat per un alt aristòcrata sorgit de la més important família nobiliària de la Catalunya central. Es tracta del bisbe Folc II (c. 1040-1099), fill del vescomte Folc I de Cardona (1005-1040) i de la vescomtessa Guisla (1030-1062). En un context històric marcat pels avenços i posterior triomf de la Reforma Gregoriana, Folc, segon bisbe d'aquest nom a la seu de Barcelona, va gaudir simultàniament de les dignitats episcopal de Barcelona i vescomtal de Cardona, puix que s'aixecà al capdamunt del vescomtat el 1087¹. El present treball vol endinsar-se en els diferents aspectes de la seva vida i del seu context familiar, sobre els quals queda molt a dir. El seu curt episcopat a la ciutat comtal es troba segurament a l'origen d'aquesta circumstància. La gran dispersió documental que caracteritza el diplomatari del nostre personatge esdevé també una dificultat afegida pels investigadors que hi ha treballat. Malgrat això la seva biografia resulta inabordable sense el previ exercici d'una recopilació exhaustiva de les fonts que han arribat als nostres dies i la seva posterior crítica diplomàtica.

El seguiment ràpid de la historiografia recent sobre el bisbe Folc II posa de manifest la l'heterogeneïtat dels treballs apareguts, la seva manca de consens sobre alguns aspectes i, molt especialment, la fragmentació de les informacions que proporcionen. Els paràgrafs que li han estat dedicats des de l'últim quart del segle XX apareixen sempre a publicacions que s'hi aturen sovint de manera molt general, quant no anecdòtica, i dintre d'un context metodològic marcat, com diem, per una força heterogeneïtat². Malgrat això figura del bisbe Folc de Barcelona posseïx un remarcable interès. No en va fou potser l'únic noble de la segona meitat del segle XI –un moment decisiu per l'èxit de la Reforma Gregoriana a Catalunya– que concentrà a les seves mans una alta dignitat nobiliària i una responsabilitat eclesiàstica de primer ordre. L'estudi de la seva vida pública ens pot ajudar a l'hora de comprendre millor la societat catalana del seu temps, ens ha de permetre la elaboració d'una interpretació més complerta de totes les informacions que tenim sobre el funcionament de les castes dirigents de la ciutat de Barcelona³, i ens ajudarà a fixar amb més facilitat la cronologia del triomf del moviment reformador dins les terres catalanes.

Precedents historiogràfics

Una mirada retrospectiva sobre les diferents aparicions del nostre personatge a la historiografia –i que deixa voluntàriament de banda les mencions breus i ocasionals a diferents obituàries durant els anys que seguiren a la seva mort⁴– comença curiosament menys d'una centúria després de la seva mort. A l'interessant recopilació documental duta a terme per Ramon de Caldes, degà de la catedral de Barcelona⁵, al llarg del darrer

1. Sobre la família vescomtal de Cardona, ens permetem citar el nostre treball *Los Cardona, Familia, Poder y Patrimonio en Cataluña (siglos X-XIII)*, Barcelona/Poitiers, Tesi de Doctorat inèdita dirigida per Martin Aurell i José Enrique Ruiz Domènec, 2004, 1006 pàgines.

2. Vegeu, per exemple, les línies que li son dedicades a Joan SERRA I VILARÓ, *Historia de Cardona I. Els senyors de Cardona*, Tarragona, Sugrañés Ed., 1966, pp. 128-142.

3. Sobre la Barcelona medieval creiem imprescindible l'obra de Stephen P. BENSCH, *Barcelona i els seus dirigents (1096-1291)*, Barcelona, Proa, 2000 malgrat que, malauradament, el lector no aconseguirà trobar cap referència al bisbe Folc II a les seves pàgines.

4. Sobre aquestes fonts, crucials per conèixer alguns detalls com ara la seva elecció com a bisbe d'Urgell, remetem a Francesc RODRIGUEZ BERNAL, "La noblesse médiévale dans la Catalogne centrale: un parcours méthodologique", a M. AURELL (ed.), *Le médiéviste et la monographie familiale : sources, méthodes et problématiques*, Turnhout, Brepols, 2004, pp. 87-104.

5. T.N. BISSON, "Ramon de Caldes (c. 1135 – c. 1200), Dean of Barcelone and King's Minister, in Law", *Church and Society. Essays in Honour of Stephan Kuttner*, Londres 1977, pp. 281-292

quart del segle XII⁶, i sota la supervisió del rei Alfons II d'Aragó⁷, apareixen ja les primeres intencions clares d'apropar-se al passat del nostre bisbe. Actualment els medievalistes estan d'acord en considerar el *Liber Feudorum Maior* com una obra producte d'una clara intencionalitat política impulsada per la monarquia amb l'intenció de refermar el seu domini sobre la noblesa catalana⁸. És en aquest context on les rúbriques que encapçalen la recopilació documental dedicada al patrimoni reial en litigi amb la família vescomtal de Cardona realitzen una complicada lectura de la documentació dedicada a Floc amb una nítida intenció de legitimar suposats drets de la monarquia sobre les propietats vescomtals⁹. El projecte polític que suposà el *Liber Feudorum Maior*, fracassat ja abans de veure la llum, oferia una visió del bisbe Folc tremendament pejorativa puix que l'apropava als comtes de Cerdanya, tradicionals enemics de la casa comtal de Barcelona. Malgrat això, destil·lava ja una certa sensibilitat cap a les seves habilitats polítiques i la seva fermesa de caràcter.

Aquest apropament medieval a Folc, certament aïllat, no trobà continuïtat i seguidors fins a principis del segle XVII. La segona de les reflexions històriques i biogràfiques sobre Folc de Barcelona es deuen a fra Francisco Diago qui, a la seva obra sobre els comtes de Barcelona editada el 1603 (i dedicada, per cert, a l'arquebisbe de Tarragona Joan Teres) li consagrà diverses línies¹⁰. Un text certament breu que ocupa poc més de mitja columna (segons el format de l'època) i que dona només notícia de l'origen familiar del bisbe, el dubte sobre si havia estat o no vescomte abans de la seva arribada a la Seu i la notícia de la seva mort en 1099. Tot plegat un recull breu, ubicat, a més, al mateix capítol que el seu successor a la mitra, personatge que ocupa, aquest sí, la part del lleó al text.

Hauria de transcórrer algunes dècades fins que un altre erudit donés noves notícies sobre el bisbe Folc II. Fou Bernardo José Llobet, arxiver personal del ducs de Cardona qui, a la segona meitat del segle XVII, obria noves vies per l'estudi del bisbe Folc II gràcies a la utilització de fons documentals procedents de l'Arxiu Ducal de Cardona, inèdites fins aleshores. És interessant aturar-se en el context global que donà lloc al seu treball: la persecució de les arrels dels seus patrons –puix que treballava a sou de la família Ducal– el portà a definir la seva primera època com a vescomtes d'Osona–a qui atorgà orígens carolingis que amb els temps s'han revelat com a inexistents– i resseguir les línies principals del llinatge durant aquesta etapa, tocant per tant els afers i personatges del segle XI. Com a resultat d'aquesta recerca aparegué, el 1665, la que podem considerar com la primera obra de referència per l'estudi de la família dels Cardona, on trobem ja algunes línies dedicades a Folc II de Cardona¹¹. L'interès de l'arxiver Llobet el portà a deixar de banda

6. M. A. MUNDÓ, "El pacte de Cazola de 1179 i el *Liber Feudorum Maior*. Notes paleogràfiques i diplomàtiques", a *Jaime I y su época. Actas del X Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, Saragossa, 1980, pp. 119-129.

7. José Enrique RUIZ-DOMÈNEC, *A propósito de Alfonso, rey de Aragón, conde de Barcelona y marqués de Provenza*, Barcelona, RABL/SPUAB, 1996. Els documents referits a aquest monarca foren ja editats majoritàriament per Ana Isabel SÁNCHEZ CASABÓN, *Alfonso II, Rey de Aragón, Conde de Barcelona y Marqués de Provenza*, Zaragoza, Institución Fernando el Católico, 1996.

8. A. J. KOSTO, "The *Liber Feudorum Maior* of the counts of Barcelona. The Cartulary as an expression of power", *Journal of Medieval History*, 27/1, 2001, pp. 1-22.

9. Francesc RODRÍGUEZ BERNAL, "Entre le récit historique et le discours politique: le *Liber Feudorum Maior* d'Alfons II, roi d'Aragon" a Rossana Castano, Fortunata Latella e Tania Sorrenti (a cura di), *Comunicazione e propaganda nei secoli XII e XIII. Atti del convegno internazionale (Messina, 24-26 maggio 2007)*, Viella, 2008, pp. 541-561.

10. Francisco DIAGO, *Historia de los victoriosísimos antiguos condes de Barcelona*, Barcelona, Sebastian de Cormellas impresor, 1603, fols. 144v-145r.

11. Bernardo José LLOBET, *Declaración del árbol de la genealogía y descendencia de los antiquísimos y excelentísimos vizcondes, condes y duques de Cardona en el principado de Cataluña*, Barcelona, Antonio Lacaballeria, 1665, fol. 30v.

l'etapa episcopal de Folc II per què, confós per una de les seves fonts, cregué que a finals de la seva vida el bisbe havia pres matrimoni amb una princesa anomenada Guisla, fet que mai tingué lloc.¹²

Al llarg del segle següent sortiren a la llum dues obres de gran importància pel nostre propòsit. En primer lloc cal citar el text de Mateu Aimeric editat el 1760 i que tractava de fer una síntesi sobre la vida i obres dels diferents bisbes de la seu de Barcelona¹³. Seguidament, cal fer menció a la monumental *España Sagrada* del frare Enrique Flórez. El volum vint-i-nou d'aquesta obra, publicat per primera vegada el 1775, està dedicat a la diòcesi de Barcelona i es allà on apareixen unes notes dedicades al bisbe Folc II¹⁴. Aquest darrer escrit, segueix fidelment les fonts aleshores ja conegudes per les publicacions de Diago, Marca i Llobet, sense aportar cap altra dada significativa.

Hauran de passar encara alguns anys fins que al segle següent, en 1821, el pare Jaume Villanueva, recuperi la figura del bisbe de Barcelona a la seva publicació més coneguda. El volum VIII del seu *Viage Literario por las iglesias de España* realitza un breu intent biogràfic del bisbe Folc II francament meritori¹⁵. A diferència, per exemple, de Llobet, Villanueva no comptava amb els documents de l'Arxiu Ducal. Tenia però, d'altres avantatges, com el fet de poder recolzar les seves reflexions sobre la recopilació que el seu company de Bellpuig de les Avellanes¹⁶ havia fet alguns anys abans¹⁷ i que copià a la seva obra *Sacrae Antiquitatis Cathaloniae Monumenta*¹⁸. A més coneixia de ben a prop els arxius de la vila de Cardona, donat que visità directament les esglésies de sant Vicenç i sant Miquel per la realització del volum VIII. Tots aquests elements resultaren claus, per exemple, a l'hora de desmentir categòricament els orígens carolingis de la família vescomtal cardonina.

El segle XX ha estat clau per l'èxit de les recerques sobre el bisbe Folc II. Fou a principis de la centúria quan Josep Ballaró i Casas i Joan Serra Vilaró feien un intent per contextualitzar de manera global la figura de Folc II. El capítol 7 de la seva *Història de Cardona*¹⁹ li fou completament dedicat oferint un text construït a través de diverses fonts diplomàtiques procedents d'obres ja editades (Villanueva, Flórez, i Marca, essencialment) i que ofereix, a més, l'avantatge de reproduir les més significatives (documents VII, VIII i IX del seu apèndix). El text final resulta molt fidel a les fonts, que els autors utilitzen sense la crítica adequada que avui resulta imprescindible, donant a les 5 pàgines resultants un aspecte força coherent si exceptuem la qüestió de la cessió del castell de Cardona al comte de Cerdanya, afer impossible de comprendre sense una acurada contextualització de les fonts que, més tard, publicaria Francisco Miquel Rossell²⁰.

12. La confusió procedeix d'un document de l'Arxiu Ducal de Cardona (ADC, Legajo 158, doc. 59) que porta una errada en la datació que apunta a 1052. Tot indica, però, que cal datar-lo en 1032. El vescomte Folc II tenia en 1052 uns 12 anys d'edat i, encara no tenia la dignitat vescomtal, que ostentaria el seu germà gran, Ramon Folc I fins a la seva mort, en 1086. A més, d'altres personatges que apareixen al document ja havien mort en 1052, com ara el vicari Seniofred de Cardona (+ 1041). Tot indica, doncs, que existeix un error de datació i que el document no és del l'any 21 del rei Enric, sino del primer any del seu regnat.

13. Mathaeo AYMERICH, *Nomina et acta episcoporum Barcinonensium*, Barcelona, Tipógrafo Joannem Nadal, 1760, pp 307-309.

14. Enrique FLÓREZ, *España Sagrada*, tomo XXIX, Madrid, Imprenta de José Rodríguez, 1859, pp. 243-245 (primera edició de 1775)

15. Jaime VILLANUEVA, *Viage literario a las iglesias de España*, Tomo VIII, Valencia, Imprenta de Oliveres, 1821, pp. 163-164.

16. Sobre l'anomenada "escola de les Avellanes" cal encara seguir a Eduardo CORREDERA, *La escuela histórica avellanense*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1971.

17. El darrer estudi sobre el pare Pasqual es deu a Alberto VELASCO, *Jaume Pasqual, antiquari i col·leccionista a la Catalunya de la Il·lustració*, Lleida, Universitat de Lleida, 2011.

18. Biblioteca de Catalunya, Arxiu Històric (en endavant BCAAH), Ms. 729.

19. Josep BALLARÓ I CASAS i Joan SERRA I VILARÓ, *Història de Cardona*, Barcelona, La Académica, 1906

20. Francisco MIQUEL ROSSELL, *Liber Feudorum Maior*, I, Barcelona, C.S.I.C., 1954, docs. 218 i 219, pp-227-230.

Unes dècades més tard, en 1929, aparegué publicada una obra del canonge Sebatí Puig i Puig que volia fer un recorregut biogràfic dels diferents bisbes de la seu barcelonina: es tracta del seu *Episcopologi de la seu de Barcelona*²¹. L'autor consagra unes línies al nostre biografiat, al·ludeix a la doble elecció al bisbat d'Urgell en que aquest es va veure involucrat²² i fa referència a diferents documents del bisbe, en la seva major part extrets de les obres de Villanueva i Marca. Un únic document procedent de l'Arxiu de la Catedral de Barcelona que no havia estat utilitzat pels autors que el precediren és segurament la seva aportació més destacada²³. Utilitza també el necrologi de Cardona, anteriorment editat per Villanueva, del qual extreu la notícia de la seva mort, que reproduceix, encara que erròniament citada. La modèstia de les seves pretensions donà com a resultat un text essencialment recopilatori de notícies anteriors, amb la aportació, això sí, del citat document procedent dels *Libri Antiquitatum* de la Catedral de Barcelona, document que, d'altra banda, ja havia estat regestat per Mas²⁴.

Encara uns anys més tard, en 1932, l'erudit Ferran Valls i Taberner tractava de contextualitzar al bisbe Folc en l'interior del seu llinatge familiar²⁵. El seu treball, producte de la seva època, és estrictament dinàstic i respon a un interès general per posar al dia les diferents dades que els documents apareguts a diverses publicacions permetien matisar, amb la intenció de fixar les bases d'una genealogia. Valls i Taberner aplaudeix la valentia de Villanueva al separar-se de Llobet en la qüestió dels orígens carolingis dels Cardona, tesi que ell mateix evita al seu estudi. En 1957 l'historiador Jaume Sobrequés dedicà varies pàgines als Cardona en el seu *Els Barons de Catalunya*. Aleshores les fonts escrites disponibles no donaven al bisbe Folc un paper destacat dins l'estratègia general de l'obra, que convertia les diferents nissagues nobiliàries del món medieval català en el millor suport comtal per la lenta construcció del país. No és doncs estrany que en aquesta obra la figura de Folc ocupi únicament tres línies²⁶.

Un important salt qualitatiu tingué lloc al llarg de la dècada següent, quan Joan Serra i Vilaró donaria un impuls notable als nostres coneixements dins la seva *Història de Cardona*²⁷. El seu volum I, publicat el 1962, està íntegrament consagrat a la família vescomtal dels Cardona i en ell s'inclouen importants pàgines dedicades íntegrament al vescomte Folc II²⁸. Aquesta obra recupera diversos documents procedents de col·leccions diplomàtiques i històriques (com ara Costa i Bafarull, Villanueva, Pujol Safont, Marca, Aymerich, Florez i d'altres) i els tracta conjuntament amb els que el mateix autor utilitza directament procedents, en la seva major part, de l'Arxiu de la Corona d'Aragó i de la mencionada recopilació de Pasqual. Serra Vilaró no ordena el seu material amb la intenció de donar una biografia ordenada del vescomte-bisbe, i es limita a presentar-lo, tot oferint hipòtesis sobre els diferents personatges de la nissaga associats a la cronologia de Folc II.

21. Sebastián PUIG Y PUIG, *Episcopologio de la Sede Barcinonense*, Vol. I, Barcelona, Duran i Bas, 1929. Les referències al bisbe Folc es troben a les pàgines 134-135.

22. Malgrat que cal notar que no cita en cap moment les fonts utilitzades per tractar aquesta circumstància, tot indica que beu directament de la obra precedent de Serra Vilaró, qui ja menciona aquest afer.

23. Arxiu Capitular de Barcelona, *Libri Antiquitatum*. I, núm. 362, fol. 140c-d.

24. Joseph MAS, *Rubrica dels «Libri Antiquitatum» de la Catedral de Barcelona*, Barcelona, 1909, vol. X, p. 210, n. 1144.

25. Ferran VALLS I TABERNER, "La primera dinastia vescomtal de Cardona.", *Estudis Universitaris Catalans*, XVI, 1932, pp. 112-136.

26. Santiago SOBREQUÉS, *Els barons de Catalunya*, Barcelona, Vicens Vives, 1961 (3), p. 53.

27. El paper d'aquest erudit dins la comunitat científica catalana ha estat destacat a Xavier PEDRALS I COSTA, "Mossèn Joan Serra i Vilaró: un erudit excepcional", *Analecta Sacra Tarraconensia*, Vol. 67/1, 1994, pp. 105-122.

28. Joan SERRA I VILARÓ, *Historia de Cardona*, Tarragona, Sugrañés Ed., 1966, pp. 128-142.

Folc II, vescomte de Cardona, bisbe electe d'Urgell i bisbe de Barcelona

Considerada durant molts anys com la obra de referència única sobre el llinatge vescomtal, el llibre de Serra i Vilaró serví de manual d'ús pels estudiosos dels Cardona, fins al punt de que no existeixen treballs posteriors sobre Folc II fins a l'aparició de la monumental *Catalunya Romànica*, al volum consagrat a la ciutat de Barcelona²⁹. Unes petites línies recorden que havia estat ardiaca de Sant Vicenç de Cardona i bisbe electe d'Urgell i resumeix la seva vida episcopal com a defensor dels bens de l'església. Finalment, fa no gaire temps va aparèixer, a l'episcopologi de la Seu d'Urgell, unes breus línies dedicades al nostre home i a la seva activitat desenvolupada a la seu d'Urgell. De fet, es tracta únicament la menció de la doble elecció episcopal que tingué lloc a la Seu d'Urgell, fet recurrent a la bibliografia anterior³⁰.

Els resultats obtinguts per aquesta tradició historiogràfica, francament notòria, no han aconseguit oferir una visió homogènia de la figura d'aquest bisbe de Barcelona. La explicació d'aquest fet podria estar en la dispersió que caracteritza les fonts documentals que fan referència al personatge, que ha impedit arreplegar-les i donar una explicació de conjunt tot evitant algunes de les contradiccions que, hores d'ara, són paleses entre els diversos estudis mencionats.

Fonts per l'estudi de Folc II

Aquesta activitat historiogràfica contrasta poderosament amb les eines de que l'investigador actual disposa per endinsar-se a la seva història. Efectivament, més d'una setantena de documents conformen el hipotètic diplomatarí del bisbe Folc II de Barcelona des de l'any 1040 –data de la seva primera menció documental segura– fins al moment de la seva desaparició, en 1099. La gran majoria d'aquestes fonts han estat ja editades a diferents publicacions malgrat que algunes d'elles, encara inèdites, es troben disperses a diferents arxius catalans i forans. La diversitat és sens dubte la característica més destacada d'aquestes fonts. Fent costat als tradicionals textos diplomàtics que han estat utilitzats pels historiadors que ens han precedit, els necrologis, martirologis i crònics reclamen també l'interès de l'investigador oferint importants dades de contrast. Les fonts escrites però no suposen la única via de coneixement de les diferents activitats dutes a terme per aquest personatge. Al igual que succeeix amb la seva família paterna per la qual disposem d'un gran nombre de fonts que es defineixen per la seva heterogeneïtat³¹, l'estudi de la biografia del bisbe Folc II de Barcelona compta, per exemple, amb fonts numismàtiques³² i iconogràfiques³³ que ens permeten una aproximació més oberta a la seva existència.

29. AA-VV., *Catalunya Romànica. XX. El Barcelonès, El Baix Llobregat, El Maresme*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1992. Les referències més significatives a Folc II són a la pàgina 52.

30. Cebrià BARAUT, Jesus CASTELLS, Benigne MARQUÉS i Enric MOLINÉ, "Episcopologi de l'Església d'Urgell, segles XI-XXI", *Urgellia* 14, 2001.

31. La diversitat de les fonts que tenim per l'estudi de la família vescomtal d'Osona entre els segles X i XIII, i que van més enllà de les estrictament documentals, ha estat tractada a Francesc RODRÍGUEZ BERNAL, "La noblesse médiévale...", Op. Cit., pp. 87-104.

32. Pel que fa a les fonts numismàtiques (de rigor hauríem de dir « la » font numismàtica), s'ha de recórrer als diferents treballs que fan referència a la moneda de Calaf. Potser l'estudi més acurat roman encara el de Ana Maria BALAGUER i Miquel CRUSAFONT, "La moneda de Calaf", a *Catalunya Romànica*, XIX, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1992, p. 355-357.

33. Novament es tracta d'un cas aïllat i, en aquesta ocasió, tardà. Parlem d'una miniatura que el representa al *Liber Feudorum Ceritanie*, obra composta a finals del segle XII i, per tant, posterior gairebé d'un segle, a la desaparició del bisbe Folc II. Es troba al foli 6d. En tenim diverses reproduccions. Destaquem la que va inclosa a l'edició de Francesc MIQUEL ROSSELL, làmina VI., també reproduïda a color a *Catalunya Romànica*, vol. XX, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1992, p. 42.

Orígens familiars³⁴

La branca paterna de Folc II mantenia una posició de preeminència al comtat d'Osona des de que, allà pel 911, Ermemir I (911-929), fundador de la nissaga, recolzés inicialment el projecte polític del comte d'Urgell Sunyer quan aquest es feu càrrec del comtat de Barcelona succeint al seu germà difunt, el comte Guifré II. Des del seu primer domini castral, la protegida fortalesa de Rupit, els hereus d'Ermemir I van multiplicar els seus dominis i el prestigi familiar mercès a una intel·ligent política d'aliances matrimonials, la seva habilitat per moure's entre les diferents cases comtals, i una defensa aferrissada d'un patrimoni que no deixà de créixer al llarg del segle XI³⁵. Dos són els grans èxits aconseguits per la família al llarg d'aquests anys: d'una banda la consolidació d'un sistema d'herència horitzontal i que limitava la nupcialitat als cadets de cada generació³⁶; de l'altra, una posició de domini sobre diverses seus episcopals recolzada sobre el poder i la influència dels vescomtes de la família i sobre una tendència al nepotisme inaugurada pel bisbe d'Urgell Guisad II (943-978), oncle patern del bisbe Arnulf de Vic (977-1010), qui fou, a la seva vegada, oncle patern del bisbe Eribau I d'Urgell (1005-1041). Al voltant de 1040, el més probable any de naixement del nostre Folc II, com a resultat de la combinació de tots aquest factors, la seva família ja havia donat a la història de Catalunya set vescomtes d'Osona i tres bisbes en només tres generacions. L'exercici del poder polític i religiós formaven, doncs, part de la tradició familiar; eren trets que definien el paper de la seva nissaga a la Catalunya del moment. Pel que fa a Folc, el seu passat familiar determinava, de forma natural, el seu propi projecte personal i de futur.

Folc II era també fill de la vescomtessa Guisla³⁷, que havia sorgit de la família vescomtal de Barcelona. La vescomtessa Guisla era filla d'Ermengarda i de Geribert, vescomtes de Barcelona³⁸, i germana de Mir Geribert, qui deurà el seu èxit entre la historiografia catalana a la revolta nobiliària que encapçalaria durant els anys cinquanta del segle XI. Estretament vinculats al l'estirp comtal de Barcelona per lligams familiars, aquests vescomtes fonamentaren el seu èxit en un increment patrimonial procedent alternativament del servei i la traïció a la família comtal de Barcelona i en una intel·ligent estructura familiar que els unia per estrets lligams de sang amb tot el teixit urbà de la ciutat de Barcelona, des dels seus castlans fins als comerciants del port³⁹. Durant els anys que precediren el naixement del futur bisbe Folc, la nissaga vescomtal Barcelonina ja havia optat per donar el seu recolzament a l'estratègia nobiliària que somiava amb la concentració dels castells ubicats als territoris de la frontera meridional catalana sota el poder d'una parentela única, unida per estrets lligams de sang, i que havia de relacionar als vescomtes barcelonins amb

34. Sobre aquesta qüestió, Francesc RODRIGUEZ BERNAL, *Los Cardona...*, Op. Cit.

35. L'increment patrimonial dels Cardona cap al sud corre paral·lel al desplaçament de la frontera meridional del comtat d'Osona-Manresa. Cf. Francesc RODRÍGUEZ BERNAL, "La Carrera hacia el Sur. La acción de los vizcondes de Osona-Cardona sobre la frontera meridional catalana en el siglo XI", en José RODRÍGUEZ MOLINA i Francisco TORO CEBALLOS (Coords.), *III Estudios de Frontera. Convivencia Defensa y Comunicación en la Frontera*, Alcalá la Real, Diputación Provincial de Jaen, pp. 559-568.

36. Francesc RODRÍGUEZ BERNAL, "Las lógicas nobiliarias...", Op. Cit., pp. 621-638.

37. "...ad te Wilia, filia Ermengards, vel ad filiis tuis nomine Raimundus vel Fulco, fratri suo...", Archivo Ducal de Cardona (en endavant ADC), legajo 158, núm. 39 [1050].

38. La tardana font bibliogràfica que tradicionalment ha estat citada com a recolzament a aquesta afirmació és Bernardo José LLOBET, *Declaración...*, Op. Cit., fol. 30r. Els dubtes que provocaven la seva manca de referències als documents utilitzats s'esvaeixen avui gràcies a una font documental segura: el sacramental que Miró, fill de Quixol feu a la vescomtessa "...Wilia, filia Ermengards...". El document es troba a ADC, legajo, 158, núm. 39 [c. 1050]. Editat a Francesc RODRÍGUEZ BERNAL, *Los Cardona...*, Op. Cit., vol. II, doc. 53, p. 693.

39. La peculiar organització familiar de la família vescomtal de Barcelona i les seves repercussions socials es troben descrites i analitzades a José Enrique RUIZ-DOMÈNEC, *L'estructura Feudal*, Barcelona, Edicions del Mall, 1985.

Folc II, vescomte de Cardona, bisbe electe d'Urgell i bisbe de Barcelona

els vescomtes de Cardona i amb la família d'Arnau Mir de Tost. El matrimoni de Guisla de Barcelona amb el vescomte Folc I de Cardona s'insereix dins d'aquesta lògica d'aliances que pren forma al llarg dels anys centrals del segle XI.

Els primers anys

El futur bisbe Folc II de Barcelona no devia tenir encara dos anys de vida quan va quedar orfe de pare. El vescomte Folc I, son pare, a qui devia el seu nom, va morir a inicis de 1040 en circumstàncies que ja van impressionar els seus contemporanis⁴⁰. Mentre es trobava entre alguns acompanyants va ser assassinat juntament amb tots aquells que l'acompanyaven⁴¹, deixant a la seva dona vídua, amb dos fills que encara no havien arribat als dos anys cap d'entre ells. En el moment de la mort del vescomte Folc I el seu germà, Eribau era bisbe de la Seu d'Urgell. Pel testament que aquest personatge redactà el 1040, abans d'emprendre una peregrinació a Terra Santa de la que ja no tornaria mai més, coneixem quines eren les diferents tuteles que s'havien disposat pels seus dos nebots⁴². El més gran, l'hereu del vescomtat i futur vescomte Ramon Folc I, s'educaria lluny de les intrigues domèstiques de l'entorn osonenc, al costat del gran Arnau Mir de Tost, el conqueridor d'Àger⁴³ i fundador de la Colegiata de Sant Pere d'Àger⁴⁴. Aquesta companyia hauria de formar el caràcter del futur vescomte de Cardona i donar-li la educació necessària per exercir amb autoritat les seves responsabilitats. Per la seva banda, el segon dels fills del difunt, Folc, hauria de passar la seva infantesa protegit entre els murs de les propietats de Bonfill de Fals, el cap d'una família de castllans que portava molts anys fen constar a la nissaga vescomtal cardonina⁴⁵.

Sembla doncs molt probable que el futur bisbe Folc romangué molts anys educat i protegit per Bonfill de Fals (1018-1055), personatge de filiació fins ara desconeguda, maridat amb una dona anomenada Ermengarda. Bonfill era castlà del castell que havia donat lloc al seu referent toponímic (Les torres de Fals, Osona)⁴⁶ des de l'any 1018 i, exceptuant alguns anys en que son fill ocupa dita castllania, ho seria encara

40. La notícia i la data apareixen clarament al necrologi de Serrateix: "*III. kalendas februarii obierunt Fulco vicecomes et omnes que cum eo interiere...*". Fou publicat per Jaime VILLANUEVA, *Viage literario...*, VIII, p. 266.

41. El fet apareix mencionat repetidament a la bibliografia, per exemple: Jaime VILLANUEVA, *Op. Cit.*, pp. 162-163, Joan SERRA I VILARÓ, *Història...*, *Op. Cit.*, p. 38, Santiago SOBREQUÉS, *Els barons...*, *Op. Cit.*, p. 52, i inclús per Pierre BONNASSIE, *La Catalogne du milieu de Xe à la fin du XIe siècle. Croissance et mutations d'une société*, Toulouse, Publications de l'Université Toulouse-Le Mirail, 1975-1976, vol. II, pp. 550-551. Malgrat tot, hores d'ara, la nostra font única en aquest afer és encara el necrologi de Serrateix, citat a la nota anterior.

42. Arxiu Diocesà de Girona, Fornells, núm. 40 (22, X, 1040). Publicat per Cebrià BARAUT, "El documents, dels anys 1036-1050, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell.", *Urgellia* 5, 1982, doc. 527, pp. 63-66. La última referència bibliogràfica on apareix citat el viatge del bisbe Eribau a Jerusalem que nosaltres coneixem és: Antoni HOMS i GUZMÁN, "Relats de peregrinatge a Terra Santa en llengua catalana. Un camí de set segles", *Analecta Sacra Tarraconensia*, 76, 2003, pp. 5-39, en concret, p. 13.

43. Sobre aquest particular, cf. Francesc RODRÍGUEZ BERNAL, "El obispo y el vizconde. Los Osona-Cardona en el condado de Urgell (siglo XI)", *Actes del II congrés Internacional d'Història dels Pirineus*, Girona, Uned, 2005, pp. 277-288.

44. Actualment comptem amb una moderna i documentada biografia d'Arnau Mir de Tost: es tracta de Francesc FITÉ I LLEVOT i Eduard GONZÁLEZ I MONTARDIT, *Arnau Mir de Tost. Un senyor de frontera al segle XI*, Lleida, Universitat de Lleida, 2010.

45. "...altero autem filio fratris mei Fulconis, qui minor est, quem nutrit Bonofilio de Falcs...", ADG, doc. cit. (vid. nota 42)

46. Fa molts anys, mossèn SERRA I VILARÓ identificà aquest Bonfill de Fals amb Bonfill Sanç de Llobera, el aristòcrata que maridà Amaltruda, la germana dels vescomtes Bermond, Eribau i Folc I (vegeu, si us plau, Joan SERRA I VILARÓ, "Los señores de Portell, patria de San Ramón, descendientes de los vizcondes de Cardona.", *Analecta Sacra Tarraconensia*, XXIX, 1956, p. 212.) Això va permetre a aquest autor imaginar per el futur Folc II una infantesa en un ambient familiar, rodejat dels seus oncles i cosins (Opinió recollida després per Pere

fins el 1055. La tutela de Bonfill es perllongà, segurament, fins la majoria de edat del seu germà, fet que va tenir lloc el 1054, quan aquest va fer els 15 anys. Cal dir, però, que no sabem res de com va transcórrer la seva infantesa al castell de Fals. Les fonts d'aquesta època acostumen a donar minses notícies sobre els personatges quan aquests encara no han assolit l'edat adulta i en aquest sentit el cas de Folc II no és una excepció⁴⁷. Només perseguint les fonts que fan referència al castell de Fals podem inferir algunes coses. I la diferent documentació que hem conservat ens demostra que Bonfill era un home de la més absoluta confiança dels vescomtes d'Osona. La seva presència fent costat als seus senyors es remunta a l'època del vescomte Bermond I (1005-1030). Des que el 1018 apareixia signant una venda realitzada per aquest vescomte i la seva mare Engonça⁴⁸ i fins a la seva desaparició, a mitjans del segle XI, els diferents documents vescomtals comptaren amb freqüència amb la signatura de Bonfill de Fals al seu escatocol. Del seu important paper en l'entorn vescomtal en donen testimoni aquests exemples que el fan aparèixer com l'home de confiança de tota una generació: entre 1026 i 1040 Bonfill de Fals va ser escollit marmessor testamentari del vescomte Bermond (1026)⁴⁹, de la mare de l'anterior, la vescomtessa Engonça (1039)⁵⁰ i del vescomte-bisbe Eribau (1040)⁵¹. La seva presència fent costat a la nissaga vescomtal es dilata encara uns anys més. El 1042 encara el veiem donant testimoni a la adverció sacramental del bisbe Eribau⁵², i el 1044 te encara forces suficients per signar un altre document familiar⁵³.

Durant els anys que van seguir la mort del seu marit, la vescomtessa Guisla de Cardona va exercir el govern com a tutora del seu primogènit, Ramon Folc I (c. 1040-1086), germà de Folc II⁵⁴. Foren anys difícils, marcats per l'arribada al poder del comte Ramon Berenguer I i per l'assetjament de les institucions religioses sobre les propietats familiars dels Cardona que Guisla va defensar valentament. El consell i el recolzament dels caps de família que formaven part de la clientela de la nissaga varen fer possible que aquesta quinzena d'anys estiguin caracteritzats per una forta estabilitat interna. Les diferents nissagues vinculades

CATALÀ I ROCA i Antoni PLADEVALL, "Castell de Fals", a *Els castells catalans*, V, Barcelona, 1997 (2), pp. 642-643). La documentació conservada, però, desmenteix de manera ferma aquesta identificació de Bonfill de Fals amb Bonfill Sanç. El testament d'aquest últim té data de 1044 i documents posteriors realitzats per la seva vídua Amaltruda i els seus fills ens parlen de manera clara de la seva desaparició. En canvi conservem força documentació de Bonfill de Fals que el situen viu encara fins 1054-1055. D'altra banda els àmbits d'actuació d'un i l'altre els situen en geografies força distants. El senyor de Fals actua sempre al costat dels Cardona i vinculat al castell de Fals i rodalies. Bonfill Sanç es troba rarament a Cardona acompanyant els seus cunyats. Prefereix romandre als seus dominis urgellitans, que apareixen ben definits al seu testament. Cal afegir, encara que a aquest testament de Bonfill Sanç no trobem cap menció del castell de Fals ni tenim notícies de que aquesta torre i el seu terme formessin part dels dominis dels seus fills. Creiem que aquestes dades son suficients per separar amb seguretat els dos personatges.

47. La frase és de Georges DUBY, "Les jeunes dans la société aristocratique dans la France du nord-ouest au XIIe siècle", *Hommes et structures du Moyen Age*, vol. I, Paris, Champs/Flammarion, 1997, pp. 129-142 (la primera edició francesa és de 1964).

48. Arxiu Capítular de Cardona (en endavant ACC), Pergamins, núm. 1572 (12, IV, 1018). Editat per Andreu GALERA I PEDROSA, *Diplomatari de la vila de Cardona (anys 966-1276)*, Barcelona, Fundació Noguera, 1998,, doc. 13, pp. 73-74.

49. (11, I, 1026), BCAH, ms. 729, Jaume PASQUAL, *Sacrae Antiquitatis Cathaloniae Monumenta*, vol. IV, pp. 227-230.

50. (21, III, 1039), ibidem, pp. 93-95.

51. (22, X, 1040), ADG, Pergamins, Fornells, núm. 40. Editat per Jaime VILLANUEVA, *Viage literario...*, vol. X, apéndice XXIV, pp.284-285.

52. ACU, Pergamins, núm. 346. Publicat per Cebrià BARAUT, "Els documents...", Op. Cit., doc. 556, pp. 87-89.

53. BCAH, Ms. 729, Vol. IV, fol. 111, p. 222 (1044, XII, 30). Publicat per Andreu GALERA I PEDROSA, *Diplomatari...*, doc. 35, pp. 110-111.

54. Vegeu, si us plau, Francesc RODRÍGUEZ BERNAL, *Los Cardona...*, Op. Cit., pp. 223-225.

Folc II, vescomte de Cardona, bisbe electe d'Urgell i bisbe de Barcelona

als Cardona –i entre les quals trobem a la família de Bonfill de Fals, tancaren files al voltant de la vescomtessa. En pocs anys la nissaga vescomtal es feu amb una important clientela fortament cohesionada mitjançant un nombre important de *convenientiae*⁵⁵. Bonfill de Fals fou dels personatges més propers a la vescomtessa Guisla durant tota aquesta època. El cap dels Fals va aparèixer repetidament signant la documentació vescomtal al costat de la seva senyora, fins desaparèixer de les nostres fonts, l'any 1055.

Entrada en religió

El futur de Folc com a eclesiàstic d'Urgell havia estat pactat mitjançant una conveniència feta entre el seu germà el vescomte Ramon Folc I, que el 1054 ja havia assolit la majoria d'edat, i el bisbe Guillem Guifré d'Urgell, pacte que tingué lloc pels volts de 1055 i que depurava les responsabilitats del bisbe en la mort violenta del vescomte Folc I. Durant la seva adolescència i com a conseqüència d'aquest pacte el jove Folc II entrà al servei del bisbat d'Urgell⁵⁶. La activitat del bisbe Guillem Guifré es situava a les antípodes de les aspiracions dels simpatitzants amb la reforma eclesiàstica que, aleshores, s'estenia amb força per tota la cristiandat occidental. De manera que l'ingrés de Folc al capítol d'Urgell fou el resultat natural d'un pacte que el propi bisbe urgellità no tenia problema per reconèixer obertament. Malgrat tot sabem que a l'abril de 1060 Folc encara no ocupava el lloc que li havia estat promès, donat que a la donació que el seu germà i la seva cunyada fan a Bermond Seniofred del castell de Mirambell el veiem signar únicament amb el seu nom, sense menció de cap responsabilitat eclesiàstica⁵⁷. Dos anys més tard, la situació no havia canviat gens. La confirmació feta pels vescomtes Ramon Folc i Ermessenda a l'església de Sant Martí del Brull comptà també amb la presència de Folc, que signa únicament amb el seu nom⁵⁸. Un altre document familiar repeteix el mateix esquema que els anteriors. El maig de 1065 la signatura de Folc apareix a una permuta de terres feta entre els vescomtes Ramon Folc I i Ermessenda, amb els germans Ramon Ermemir i Hug⁵⁹. El pacte entre la família vescomtal i el bisbe d'Urgell no havia, malgrat tot, caigut en l'oblit. Una notícia indirecta ens recorda que el titular del bisbat urgellità tenia molt present la seva promesa. En una conveniència el bisbe prometia donar al fill del vescomte Mir la primera dignitat de arxidiaca que quedés vacant a la seva Seu exceptuant “...aquella que ja he donat al germà del vescomte de Cardona”⁶⁰. Malgrat això en 1068 Folc encara signava únicament amb el seu nom. Una donació familiar feta pels vescomtes a Gerbert Ramon comptà amb la seva presència⁶¹. Haurem d'esperar a 1069⁶² per veure en acció a l'arxidiaca Folc signant en

55. Sobre aquest particular, cf. A. J. KOSTO, *Making Agreements in Medieval Catalonia. Power, Order and the Written World, 1000-1200*, Cambridge, 2001.

56. Aquest aspecte havia estat ja advertit per Joan SERRA I VILARÓ, *Història...*, Op. Cit., pp. 129 i ss, dissipant els dubtes de Jaime VILLANUEVA, *Viage literario...*, Op. Cit., vol. XI, p. 13.

57. ADC, legajo 192, núm. 2659 (10, IV, 1060). Editat a Francesc RODRÍGUEZ BERNAL, *Los Cardona...*, Op. Cit., vol. II, doc. 64, pp. 705-706.

58. BCHA, ms. 729, vol. IV, fols 59-60, pp. 114-116 (23, VIII, 1062). Publicado por Joan Serra i Vilaró, *Història...*, Op. Cit., p. 112-114.

59. ADC, legajo 190, núm. 2480 (11, V, 1065). Editat a Francesc RODRÍGUEZ BERNAL, *Los Cardona...*, Op. Cit., vol. II, doc. 73, pp. 718-719.

60. “...et prescriptus episcopus facit donum ad Petrum, filium predicto vicecomite, de ipso primo archidiaconato qui ei ad operaverit exceptus hoc quod datum habet ad fratrem vicecomitis Cardone” (4, XI, 1065), ACU, *Liber Dotaliorum...*, I, fol. 179r-v. Publicat a Cebrià Baraut, “Els documents dels anys 1051-1075, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell.”, *Urgellia* 6, 1983, Op. Cit., doc. 784, pp. 151-152.

61. ADC, legajo 190, num. 2446 (29, IV, 1068). Editat per Francesc RODRÍGUEZ BERNAL, *Los Cardona...*, Op. Cit., vol. II., doc. 76, p.723.

62. Descartem òbviament el document del 23 de gener de 1068 que el presenta signant com a bisbe: BCHA, ms. 729, vol. IV, fol. 205, p. 311. Editat per Andreu GALERA I PEDROSA, *Diplomatari...*, Op. Cit., doc. 50, pp. 121. El document se'n ha conservat en una còpia tardana, del segle XVIII i l'original perdut pertanyia a la col·lecció documental de Sant Vicenç de Cardona, concretament al seu arxiu abacial. Sembla però evident que

un document públic: “*Fulchone, Archidiaconus*”⁶³. Havien transcorregut onze anys des de la promesa feta pel bisbe homicida a la família vescomtal. Folc tenia uns vint-i-nou anys d’edat.

A partir d’aquell moment, les signatures de l’ardiaca Folc es van succeir sense interrupció fins el 1082 en les fonts catalanes. Però només signatures. Cap document prova que Folc tingués alguna capacitat de decisió en la seva nova dignitat. Era el mut testimoni dels esdeveniments. Es mostrava impassible fins i tot en saber de la mort del simoníac bisbe d’Urgell, del que es deia que havia assassinat el seu propi pare i que havia mort assassinat, ell mateix, el 1075⁶⁴. L’ascens del nou bisbe Bernat Guillem, sorgit de la casa vescomtal d’Urgell⁶⁵, a la dignitat episcopal, es va realitzar sense cap conflicte. Fins i tot es pot inferir una estreta col·laboració entre Bernat Guillem i Folc. Quan el 1078, després del fracàs del concili de Girona, el llegat pontifici Amat d’Oleró reunia novament els nobles per sol·licitar-los el seu recolzament contra la simonia⁶⁶, trobem present en Folc, com a representant del seu bisbe⁶⁷.

Fins el 1082 la infantesa i joventut de Folc van transcórrer entre els murs de la fortalesa de Fals, primer, i posteriorment envoltat dels seus companys a la seu episcopal d’Urgell, de la que era ardiaca. Però després, a partir del 1083 a Folc se’l trobava estrictament vinculat a la seva família. Si fins aquell moment era pràcticament inexistent en la documentació vescomtal, a partir d’aleshores apareixerà constantment. Els exemple que es poden esgrimir són significatius. Va ser escollit com a executor testamentari del seu germà Ramon Folc I quan aquell, en aquell 1083, manifestava el seu desig de partir amb el comte de Barcelona a lluitar contra els musulmans⁶⁸. A finals de l’estiu de l’any següent, sota la mirada atenta del vescomte, realitzava, amb quaranta-quatre anys, el seu primer document públic en solitari⁶⁹, una donació, per salvar la seva ànima, de la senyoria del castell de Calonge de Segarra, que ell mateix havia rebut del seu oncle, a l’església de Sant Vicenç de Cardona⁷⁰.

la signatura de Folc no va ser posada en el moment de la redacció, sinó que es traca d’un afegit posterior, probablement fet entre 1091 i 1094 quan, després de la doble elecció que l’havia convertit en bisbe d’Urgell, residí a Cardona on tingué accés a tota la documentació conservada a l’església del castell de la vila.

63. Aquesta és l’any de la primera signatura de Folc com ardiaca. La referència documental és ACU, Pergamins, núm. 527 (13, V, 1069). Publicat per Cebrià BARAUT, “Els documents...”, *Urgellia* 6, Op. Cit., doc. 821, pp. 181-182.

64. No falten, entre els historiadors, aquells que han volgut veure la mà del propi Folc rere la mort d’aquest bisbe. (Agustí PUYOL SAFONT, *Hijos Ilustres de Cerdanya*, Barcelona, Tipografia La Académica, 1896, p. 27: “*Acabó su peregrinación por la tierra de modo muy trágico. Con motivo de un viaje al Pallás, fué asesinado en 24 de enero de 1075. Este crimen fué imputado à Folch, vizconde de Cardona, por desavenencias que éste tuvo con nuestro obispo*”). Però no es recolzen aquestes afirmacions sobre fonts documentals, que nosaltres sapiguem. Coneixem la data de la mort del bisbe Guillem pels necrològics de Ripoll i Solsona, que no donen cap dada nova, excepte que Guillem va ser assassinat per “*prophanis hominibus*”. Cf. Catalunya Romànica, vol. VI, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1992, p. 51.

65. Sobre els orígens d’aquest bisbe, remetem al lector a Ignasi PUIG, “L’ascendència pallaresa dels bisbes d’Urgell Bernat Guillem (1076-1092) i Guillem Arnau de Montferrer (1092-1095)”, *Urgellia*, 3, 1980, pp. 185-194, en especial pp. 186-189.

66. Paul KEHR, “El papat i el principat de catalunya fins a l’unió amb Aragó.”, Barcelona, *Estudis Universitaris Catalans*, 1928, pp. 294-295.

67. “*Fulco, Archidiaconus agens vicem Urgelensis episcopi*.”, Publicat per Jaime VILLANUEVA, Viage literario..., VOL. XIII, pp. 264-266.

68. ACA, Cancelleria, Pergamins, Monacals, Pergamins, Sant Benet de Bages, núm. 2287 (23, VI, 1083). Editat per Andreu GALERA I PEDROSA, *Diplomatari...*, Op. Cit., doc. 66, pp. 134-138.

69. APSMV, Fons Sant Vicenç, ACC, num. 945 (1, IX, 1084). Publicat per ibidem, doc. 68, pp. 140-141.

70. La senyoria sobre el castell de Calonge va estar sempre en mans dels eclesiàstics de la família. Va ser en aquesta fortalesa on el bisbe Arnulf va trobar la mort. Anys més tard seria el bisbe Eribau qui, al seu testament, separa aquesta propietat de la resta de l’herència familiar i la ofereix al futur eclesiàstic de la família: Folc.

Vescomte de Cardona

L'any 1086 el seu germà, el vescomte Ramon Folc I, trobava la mort sobre la frontera i deixava la seva vídua amb dues filles. La més jove havia estat deposada per Guillem de Calders, de qui tindria diversos fills⁷¹. La més gran havia contret matrimoni amb Deodonat de Claramunt, el pare del qual havia estat un personatge influent a la cort de Barcelona. El testament del difunt designava la seva esposa i els seu germà, que ja llavors era l'arxidiaca Folc, per gaudir de manera vitalícia de tots els seus honors, amb la condició de que tot anés a parar a mans del seu net (i fill de la seva primera filla Ermessenda) Bernat Amat quan aquest arribés a la majoria d'edat.

Folc no podia desatendre el que ell considerà un deure envers una tradició familiar consolidada que feia del germà menor del vescomte difunt el succeís en el càrrec vescomtal. Aquest testament traïa el costum obert en època del vescomte Bermond I i s'adaptava a la perfecció als dissenys de la Reforma Gregoriana, puix que donava el poder de Cardona a Folc, no com hereu, si no com a tutor de Bernat Amat. Però en mans d'un home de les seves ambicions, l'usdefruit del vescomtat li obria les portes de la cúpula del poder laic al comtat d'Osona. De seguida Folc va assumir la dignitat vescomtal, però no es va casar mai. A les pàgines següents l'hauem de conèixer amb el nom propi del seu nou rang: és el vescomte Folc II de Cardona, i com a tal signarà en endavant tots els seus documents públics. El podem veure dos mesos després de la mort del seu germà, anomenar-se a sí mateix vescomte de Cardona en la conveniència que fa amb Deodat Bernat, marit de la seva neboda⁷². A partir d'aquell moment Folc adopta el toponímic familiar.

L'ascens de Folc II a la dignitat vescomtal es va realitzar sense que el beneficiari renunciés expressament a la seva dignitat eclesiàstica. La mesura era francament lògica si es té en compte que el seu càrrec laic deixaria de tenir efecte en el moment que el seu nebot-nét Bernat Amat de Claramunt arribés a la majoria d'edat. Però els anys vuitanta del segle XI la reforma de l'Església estava ja en marxa. Que un gran senyor laic ocupés un episcopat podia aixecar recels entre els contemporanis. Però que ho fes el senyor més poderós del comtat d'Osona, després del propi comte era, simplement, del tot inacceptable.

Malgrat aquestes dificultats, al llarg del seu mandat, que es va perllongar durant quasi quinze anys, el vescomte Folc II va ser veritablement conscient de la seva responsabilitat familiar. El testament del seu germà el feia usufructuari. Li corresponia, per tant, preparar la successió del seu nebot-nét, Bernat Amat de Claramunt, el futur vescomte Bernat Amat I de Cardona.

Bernat Amat de Claramunt s'hauria de fer amb un poder que encara no coneixia. Procedia d'un llinatge que, malgrat trobar-se en una dinàmica ascendent, estava molt lluny del poder atresorat pels Cardona al llarg d'un segle i mig. Amb el recolzament del vescomte Folc II la seva família paterna, els Claramunt, arribarien a convertir-se en els Cardona dels segles venidors. Malgrat això, Folc II no oblidava les seves aspiracions a convertir-se en bisbe d'Urgell.

Bisbe electe d'Urgell i noble revoltat (1092-1096)

Seguint la llarga tradició familiar que havia situat els secundogènits de la seva família al capdavant d'un bisbat, Folc aspirava, evidentment, a ocupar la càtedra d'Urgell, sobre la qual s'havien assegut dos dels

71. Segons consta al testament del seu espòs: Arxiu Episcopal de Vic, Pergamins, vol. 16, núm. 1554. (13, III, 1105).

72. BCAAH, ms. 729, vol. IV, fols. 196v-197, pp. 293-294 (12, V,1087).

seus avantpassats més recordats. Malgrat les veus contraries procedents d'Itàlia, on la *Reforma* i l'impuls eremític estaven convertint la península en un *nou Egipte*⁷³, a Catalunya la proximitat del perill musulmà donava als aristòcrates laics moltes opcions per continuar amb el seu tradicional costum de controlar les eleccions episcopals. La violència amb la que van ser esclafats els primers gests reformadors i el fracàs del primer concili de Girona contra la simonia del 1077, boicotejat alhora pels nobles, tant laics com eclesiàstics, s'han d'entendre en aquest context⁷⁴. Però les tensions a l'interior de la casa comtal de Barcelona que esclatà amb el fratricidi comtal del 1082, i els posteriors desastres militars del comte Berenguer Ramon II van provocar un descens del poder del sobirà de Barcelona i elevà la influència del Papat a Catalunya. La necessitat de restablir l'Arquebisbat de Tarragona intensificà les relacions entre Roma i els bisbes catalans, que van escoltar amb atenció, llavors sí, el dictat romà en relació a la Reforma⁷⁵.

Aquest esdeveniments van ser continuats per la mort del vescomte Ramon Folc I, germà de Folc. Com ja hem apuntat, el difunt no tenia fills i Bernat Amat de Claramunt, el seu net (nebot-net del propi Folc) no estava encara preparat per fer-se càrrec de la seva herència. Folc sembla disposat a cedir-li els seus drets, però no abans d'haver obtingut el càrrec eclesiàstic que li correspon per tradició i prestigi familiar.

Desgraciadament la lògica familiar de l'aristocràcia i la lògica del capítol de la seu d'Urgell eren, a finals del segle XI, clarament divergents. El capítol d'Urgell no devia veure amb bons ulls la possibilitat d'escollir en Folc com a bisbe de la Seu, sobretot si considerem que el germà del vescomte Ramon Folc semblava menysprear obertament el seu actual títol eclesiàstic, fent-se dir *vescomte de Cardona* als seus documents, tant laics com eclesiàstics. Fins i tot el propi bisbe de Vic, Berenguer, va ser testimoni d'aquesta insolència quan va invitar Folc a renovar els tradicionals pactes de la seva família amb la seu de Vic⁷⁶.

Tot sembla indicar, doncs, que en Folc es feia el desentès de l'actitud reformadora i que confiava plenament en que la seva qualitat d'ardiaca més antic del capítol de la catedral d'Urgell tindria un gran pes entre els seus companys i que finalment seria escollit com a bisbe. D'altra banda, sempre va creure possible obtenir el recolzament de la casa comtal de Barcelona, que tradicionalment havia intervingut en les eleccions episcopals a favor dels aristòcrates. No en va fou gràcies a Folc que l'actitud hostil per part de l'estirp vescomtal de Cardona i de la seva clientela envers Berenguer Ramon II finalitzés per complert a la mort el vescomte Ramon Folc I⁷⁷.

Malgrat tot, l'escena política catalana, a finals dels anys vuitanta, era molt diferent a la que, a principis de segle, elevava descarats simoníacs al cim de l'Església. Són notòries les dificultats que va trobar el comte Berenguer Ramon II de Barcelona per imposar-se sobre la noblesa, fet a penes aconseguit gràcies a que va obtenir el recolzament obert de Roma, temerosa de que un buit de poder a Barcelona animés als musulmans en la seva lluita armada contra els comtats catalans. Continuar la política iniciada pel comte de Besalú el

73. La expressió procedeix de Lester K. LITTLE, *Pobresa voluntaria i economia de beneficio en la Europa Medieval*, Madrid, Taurus, 1980 (primera edició anglesa de 1978), p. 103.

74. Paul KEHR, "El papat...", Op. Cit., pp. 294-295.

75. *Ibidem*, pp. 304-305

76. Arxiu de la Mensa Episcopal de Vic, Pergamins, vol. 13, doc. 57 (29, X, 1087). Publicat per Joaquín BOTTET I SISÓ, *Les monedes catalanes*, vol. I., Barcelona, I.E.C., 1976, pp. 215-217.

77. Recordem que el vescomte Ramon Folc I liderà la revolta nobiliària contra Berenguer Ramon II quan aquest va assassinar el seu germà Ramon Berenguer II. Quan Folc II arriba al poder a Cardona, la major part dels notables que apareixien com a testimonis a la documentació del vescomte Ramon Folc I (i que constituïen el seu cercle de confiança) van ser expulsats de l'òrbita de la parentela, fet que degué treure pes a la oposició oberta envers el comte de Barcelona.

Folc II, vescomte de Cardona, bisbe electe d'Urgell i bisbe de Barcelona

1077 i que estava sent secundada en el concert europeu semblava, als ulls del comte Berenguer Ramon II, l'única manera de recuperar un prestigi polític enfosquit pel suposat assassinat del seu germà. Així el 1090 decideix fer la donació al papat de tota la seva part de l'herència comtal en un gest que el convertia en un defensor dels corrents reformadors⁷⁸. Alguns nous nobles, que havia aprofitat la conjuntura per fer-se amb un lloc a l'òrbita comtal, subscriuen aquest document al costat del fratricida⁷⁹. Entre ells es troba Deodat Bernat de Claramunt, pare de Bernat Amat, nebot-net de Folc i hereu del vescomtat de Cardona.

La notícia va provocar una reacció violenta de Folc, que veia en l'avanç de la Reforma un obstacle per les seves pretensions. A partir d'aquell moment es va creure legítim per anul·lar els seus compromisos, ja fos amb els Claramunt o amb la casa comtal de Barcelona. Els anys següents el veiem intentant liderar el descontent nobiliari latent que ja havia mostrat els seus èxits en l'escenari gironí. Així hem d'entendre el seu acostament a la casa comtal de la Cerdanya. El comte Guillem havia estat al costat del difunt Ramon Folc I, cap visible de l'aixecament que va seguir a l'assassinat de Ramon Berenguer II. Ara Folc el cridà a pactar amb ell per aconseguir els seus propòsits i per escenificar el seu descontentament. El pacte entre els dos nobles és molt significatiu: a canvi d'un seriós recolzament en la seva carrera vers el bisbat d'Urgell, Folc oferia al comte Guillem el castell de Cardona en feu, una quarta part de l'extracció de les mines de sal de la vil·la, i el franc alou de la fortalesa cardonina després de la mort del futur bisbe⁸⁰. Amb aquest gest públic, Folc transgredia obertament el testament del seu germà i convertia en paper mullat la conveniència del 1087 amb els Claramunt.

Els documents conservats, efectivament, no ens informen de cap contacte per part de Folc amb els Claramunt entre el 1090 i el 1096. Pel que fa al capítol d'Urgell, el pacte cerdà creava una important força intimidadora davant la perspectiva de mort del fins llavors bisbe Bernat Guillem, que es pressentia pròxima⁸¹. Per al comte Berenguer Ramon II, aquest acord posava en perill l'estabilitat política dels seus dominis, puix que revifava el foc de la revolta nobiliària i col·locava, al cor dels dominis de Barcelona i dels seus tradicionals aliats, els comtes d'Urgell, una important fortalesa en mans del comte de Cerdanya. A més, al castell de Calaf, domini feudal dels Cardona, s'està encunyant en aquells anys moneda pròpia on el vescomte Folc II es fa representar a cavall, símbol de sobirania i desafiament obert a l'autoritat comtal de Barcelona⁸². El perill d'un principat territorial al comtat d'Osona-Manresa amenaçava Berenguer Ramon II.

Els pactes amb el comte de Cerdanya es van succeir també l'any següent⁸³. Tanmateix, el 1092, la mort sorprendria el bisbe d'Urgell Bernat Guillem⁸⁴. El fet va fer que explotessin les diferències existents entre

78. Paul KEHR, "El papat...", Op. Cit., p. 313.

79. Es tracta dels personatges que acompanyen Berenguer Ramon en tots els seus desastres militars: Guerau Alemany i Deodat Bernat de Claramunt. Els seus noms els donava Ramón MENÉNDEZ PIDAL, *La España del Cid*, Madrid, Espasa-Calpe, 1967, p. 311 i 315.

80. "*Et post mortem prenominati episcopi, sit predictum castellum alodium firnum et proprium iam dicti comitis*", ACA, Cancelleria, Registre núm. 2, fol. 6v-7, doc. 19 (12, III, 1090). Publicat, entre d'altres, per Francisco MIQUEL ROSSELL, *Liber Feudorum...*, Op. Cit., doc. 218, pp. 227-228.

81. Aquest bisbe era fill del vescomte d'Urgell i de la germana del comte de Pallars Guillem II, Ermengarda. Cf. Ignasi PUIG I FERRETÉ, "L'ascendència...", Op. Cit., pp. 185-193 i, en especial, pp. 186-189.

82. La moneda ha estat identificada per Ana Maria BALAGUER i Miquel CRUSAFONT. Vegis *Catalunya Romànica*, XIX, pp. 355-357. Segons Jaime VILLANUEVA *Viage literario...*, Op. Cit., VIII, p. 207, estava en circulació ja el 1089.

83. ACA, Cancelleria, *Liber Feudorum Ceritanie*, Registre núm. 4, doc. 21, fol. 7r-v. (12, III, 1091). Publicat per Francisco MIQUEL ROSSELL, *Liber Feudorum...*, Op. Cit., doc. 219, pp. 229-230.

84. El seu successor apareix com a "nuper electi" el 22 de març del 1092 (cf. *Catalunya Romànica*, vol. VI, p. 52). Hem d'admetre, tanmateix, que el necrològic de Solsona situa la mort de Bernat Guillem el dia 1 de juliol

els membres del capítol, que es van veure abocats a una situació quasi cismàtica⁸⁵. Els electors contraris a Folc es van elevar presumiblement com una majoria que va fer inútils els esforços diplomàtics de l'aspirant Folc, que va veure impotent com triomfava la candidatura de Guillem Arnau de Montferrer, un altra bisbe simoníac, tot i que sorgit de la petita noblesa i, per tant, més acceptable a ulls de Roma⁸⁶.

La situació donà un gir inesperat amb l'arribada al poder, a Barcelona, del comte Ramon Berenguer III. El nebot del fratricida, en un gest d'habilitat política anul·là els pactes del seu antecessor en relació al papat i apostà per la tradició interventora als bisbats quan renovà personalment les seues episcopals dels seus dominis⁸⁷. Per acontentar a Folc, un cop mort el bisbe Bertran de Barcelona, Ramon Berenguer III el situà finalment com a bisbe de la ciutat. Amb aquest gest l'allunya de Cardona i de les seves temptacions de sobirania autònoma i aconsegueix, a més, acabar amb el monopoli que els Montcada mantenien al capítol de la catedral barcelonesa⁸⁸. Pel vescomte Folc, la consecució de les seves aspiracions episcopals, encara que sigui a la llunyana Barcelona, implicava accedir per fi al rol que la tradició l'assignava des de mitjans segle X, quan Guisad va ser escollit bisbe d'Urgell. Era el final de la crisi.

Efectivament, els problemes de Folc amb els Claramunt apareixen ara resolts de manera espontània. El 3 de juny del 1096, Folc "*episcopus Barchinonensis*" i Deodonat Bernat de Claramunt apareixen junts realitzant una permuta amb la canònica de Sant Vicenç⁸⁹. En perfecta harmonia se'ls veu de nou a l'acta de la sentència dictada pel jutge de Barcelona Miró Guillem que dirimeix un plet entre Sant Vicenç i Guillem Bernat de Vallmanyà⁹⁰. Finalment, en una donació realitzada al monestir de les Conxes, Folc reconeix el fill de Deodonat⁹¹ com a vescomte de Cardona⁹².

de 1092: "*Kalendas iulii obiit Bernardum Guillelmi, Urgellensis episcopi, anno Domini .M.XC.II.*". Publicat per Domingo COSTA i BAFARULL, *Memorias de la ciudad de Solsona y su Iglesia*, Barcelona, Duran i Bas, 1959, II, apèndix XI, p. 621.

85. Molt eloqüent, al respecte, es mostra el cronicón de Roda: "*Anno .M.XC.II. obiit Ermengaudus Comes Urgelli, et Bernardus Guillelmi Episcopus, post cuius mortem duo episcopi sunt ordinati per contentione in Sede Urgelli*". Cf. Jaime VILLANUEVA, *Viage literario...*, XV, Op. Cit., apèndix LX, p. 334

86. Arnau havia realitzat una suculent donació al capítol d'Urgell el 1087: els castells de Romandiu, Castellar-nau, Cormers, Serret, Monferrer e Ivars. Vegis *Catalunya Romànica*, Op. Cit., vol. VI, p. 52.

87. El bisbe de Girona és substituït per Bernat Umbert en 1094. Cf. Santiago SOBREQUES, *Els grans...*, Op. Cit., p. 124.

88. Durant quasi cent anys els Montcada havien acaparat l'arxidiacanat de la diòcesi episcopal de Barcelona. Cf. John H. SHIDELER, *Els Montcada: una familia de nobles catalans a l'edat mitjana*, Barcelona, Edicions 62, 1985, pp. 77-92.

89. BCAAH, ms. 729, vol. IV, fol. 184v. Publicat per Joan SERRA I VILARÓ, *Historia...*, Op. Cit., pp. 141-142.

90. "*in presencia eiusdem Fulchonis episcopi et Deusdedit Bernardi*", BCAAH, ms. 729, vol. IV, fols. 201v-202, pp. 302-303 [1095-1097]. La data és "*nonis decembris anno .XXX.III. regnante rege Philipo*". L'aparició de Folc com a bisbe, el bon enteniment que es desprèn de l'aparició conjunta de Folc i Deodonat i el fet que el document només s'hagi conservat per una còpia del segle XVIII ens permeten suggerir un error de datació d'aquesta. El ràpid copista degué llegir .XXX.III. en lloc de les altres possibilitats reals: .XXX.VI., .XXX.VII., o .XXX.VIII. En totes aquestes dates Folc era, en efecte, bisbe de Barcelona, i no abans. Aquests errors en les datacions són moneda corrent al volum IV del manuscrit 729 de la Biblioteca de Catalunya, del que procedeix aquesta còpia. Com a exemple, citarem el document del folio 41v, amb data "*idus aprilis, anno .XX.II. regni Filipi regis*". El regest d'aquest document, algunes pàgines més endavant del mateix manuscrit (fol. 94), li dona la data de ".III. idus aprilis...".

91. Es tracta de Bernat Amat, net del vescomte Ramon Folc, doncs era fill de Ermessenda i de Deodonat Bernat.

92. ACA, Cancelleria, Pergamins, Ramon Berenguer III, doc. 63 (15, X, 1098). Publicat per Gustave DESJARDINS, *Cartulaire de l'abbaye de Conques en Rouerge*, Paris, Alphonse Picard, 1879, doc. 467, pp. 337-338.

Bisbe de Barcelona (1096-1099)

L'activitat de Folc al capdavant de la seva nova diòcesi no és tampoc res menyspreable⁹³. En el temps successiu apareix a les nostres fonts no només com a brillant bisbe de Barcelona⁹⁴. Al llarg dels seus quatre anys d'episcopat es va erigir com assidu consagrador de noves esglésies, un combatent, ell mateix, dels abusos simoníacs del clergat i un actiu defensor dels dominis eclesiàstics de la seva diòcesi.

El 1096 acudia a Terrassa després d'haver sentit els esposos Gerbert Hug i Letgarda, accedia a consagrar l'església de Sant Martí Sescorts, sufragània de Sant Pere d'Egara⁹⁵. L'any següent es desplaçava fins Vilarestau i consagrava l'església de Santa Maria, dipositant relíquies de diversos sants i delimitant la seva sagrera. El 15 de setembre del 1098 acompanyava els bisbes Ot d'Urgell i Ponç de Roda fins Guissona, on conjuntament consagraven, en presència dels comtes d'Urgell i de Pallars, l'església de Santa Maria⁹⁶. La seva condemna de simonia es va posar de manifest quan, el 1098, el sentim dir, referint-se a l'església de Santa Fe del castell de Tagamanent, "*que havia estat mal ordenada a causa de la simonia*"⁹⁷.

Els exemples del zel que Folc va mostrar per la vida eclesiàstica són molt taxatius. Ja hem vist anteriorment que va acompanyar el seu germà i l'esposa d'aquest fins Cluny per sol·licitar que l'església de Sant Pere de Casserres es sotmetés a la disciplina d'aquella abadia, el 1079. Ja com a bisbe de Barcelona s'ha d'assenyalar la seva intervenció, l'11 de desembre del 1097, al concili de Girona, on reclamava el bisbe d'aquella diòcesi la potestat de certes esglésies que havien estat sotretes del domini dels metropolitans de la ciutat comtal⁹⁸.

La mort el va sorprendre el quart any del seu episcopat⁹⁹. El necrologi de Cardona la consigna com ocorreguda el 10 de desembre del 1099¹⁰⁰. A penes tenia seixanta anys d'edat. La seva mort va posar fi, de

93. Està resumida en l'obra de Mathaeo AYMERICH, *Nomina...*, Op. Cit., pp. 307-309.

94. Existeix un document del 25 de juny de l'any 1096 (BCAH, ms. 729, vol. IV, fol. 206, p. 312) que mostra a Folc, principal executor de l'acte, com a "*Fulcho episcopus Urgellensis idemque vicecomes cardoensis*". Ha estat editat per Jaime VILLANUEVA, *Viage literario...*, XI, pp. 183-184.

95. Arxiu Històric Comarcal de Terrassa (En endavant AHCT), Pergamins, IV-A-7 (17, IV, 1096). Publicat per Pere PUIG I USTRELL (et alii), *Diplomatari de Sant Pere i Santa Maria d'Ègara* Terrassa, 958-1207, Barcelona, Fundació Noguera, 2000, doc. 85, pp. 317-319.

96. ACU, Consagracions d'Esglésies, núm. 32 (15, IX, 1098). Publicat per Pierre de MARCA, *Marca Hispanica sive limes hispanicus*, Paris, 1688, cols. 1209-1212, apèndix 322.

97. "*...quod ad presens per simoniam male era ordenata...*", ACA, Cancelleria, Pergamins, Ramon Berenguer III, doc. 63 (15, X, 1098). Publicat per Ibidem, col. 1205-1206, doc. 318.

98. ACB, Libri Antiquitatum, III, fol. 48. doc. 138. Publicat per Sebastian PUIG I PUIG, *Episcopologio...*, Op. Cit., doc. LVI, p. 400.

99. Aquí tornen a aparèixer novament les discrepàncies. No existeix un document únic que ens doni fe de la mort del bisbe Folc de Barcelona. Un dels crònics de Ripoll la consigna l'any 1098: "*1098 Obit Frotardus abbas Sancti Poncii, Fulchoni Barchinone et Berengarius archiepiscopus Tarragone.*", editat per Jaime VILLANUEVA, *Viage literario...*, V, pp. 241-249, especialment p. 246. També el segon crònicón de Tortosa es suma a aquesta data: "*Era .M.C.XXX.VI., anno .M.XC.VIII. obiit Fulco, episcopus Barchinonensis...*", Publicat per ibídem, pp. 236-240. Aquests testimonis equivoquen sens dubte l'any, doncs no s'avenen en absolut amb els documents que hem conservat i que el situen encara viu l'any següent.

100. ".IV. idus decembris Barchinone deposito recolende memorie Fulchonis episcopi eiusdem urbis atque vicecomitis Cardonensis cuius industria clerici huius loci, regularibus est documentis edocti, quibus et ipse humiliter subjectus postremo, adepto culmine episcopatus apud prefatum urbem quievit beato fine sepulto anno Domini .M.XC.IX.". Publicat per Joan SERRA I VILARO, *Història...*, pp. 140-141. Un dels necrologis de Ripoll, tanmateix, ofereix per la seva mort la data del 9 de desembre: "December. 5 idus. Fulco, episcopus Barchinonensis.", editat per Eduard JUNYENT, "El necrologi del monestir de Ripoll.", *Analecta Montserratensia*, Volum IX, 1962, pp. 217-225, sobretot, p. 224. El mes, almenys, és coincident amb la notícia que ofereix el capbreu de

manera sobtada, a la important influència dels Cardona a les altes institucions eclesiàstiques del país. A partir d'aquell moment, la presència d'un membre de la família al capdavant d'una diòcesi serà sempre una excepció.

Cardona: "In mense decembris obitus... Fulchonis episcopi...", Publicat per Joan SERRA I VILARÓ, "Pretiosa sive caputbrevium...", pp. 35-36. Pels problemes que ofereixen aquest tipus de documents, remetem al lector al treball de Virginie GREENE, "Un cimetière livresque: la liste nécrologique médiévale.", *Le Moyen Âge*, 2, Tome CV, 1999, pp. 307-330.